

הרב בניהו כהן.

כולל הוראה ודיינות למען דעת ירושלים. רמת בית שמש

בין לבוב לברודי – פניה השונות של המינקת בהלכה

בפסקי השואל ומשיב בהשפעת החתם סופר ורבי שלמה קלוגר

מבוא

גזירת חכמים בנישואי מינקת, שעוררה דיונים הלכתיים רבים כבר אצל הפוסקים הראשונים, חזרה וצפה על פני השטח בעוצמה כפולה ומכופלת במפנה המאות השמונה עשרה והתשע עשרה.

הגזירה שמובאת בגמרא ונפסקה כלשונה בשולחן ערוך, אוסרת על אשה מינקת להינשא לאדם אחר בשנתיים הראשונות לאחר הלידה¹, מחשש שמא תתעבר האשה ובעקבות זאת ייעכר החלב שלה והיא תפסיק להניק את התינוק מבעלה הראשון. גזירת חכמים זו יצרה דילמה הלכתית גדולה. ראשית, בשל השוני הגדול בין משך זמן ההנקה שהיה רווח בתקופת חכמים, שעמד על שנתיים ויותר מכך², לבין משך הזמן ההנקה שבעת החדשה התקצר בהרבה ועמד על שנה וחצי בערך³. בנוסף לכך, מגיעת נישואי

* המשך למאמר 'ארי במסתרים - הגור אריה יהודה', שהתפרסם בישראל לט. נכתב באדיבות מכון 'עד הנה' לחקר יהדות גליציה ובוקובינה.

1 בבלי, יבמות מב, ב; כתובות ס, א; שולחן ערוך, אבן העזר, סי' יג, סעיף יא; וראה בית שמואל שם.

2 ראה בבלי כתובות, שם: "תנו רבנן יונק תינוק והולך עד עשרים וארבעה חדש מכאן ואילך כינוק שקץ דברי רבי אליעזר רבי יהושע אומר אפילו ארבע וחמש שנים". אמנם החתם סופר כתב במספר מקומות בתשובותיו, שגם בזמן התלמוד רק מיעוט התינוקות היו יונקים עשרים וארבעה חודשים, אך חכמים חששו לסכנת אותו מיעוט, ועל כן אסרו על האשה להינשא כל אותה תקופה. ראה: שו"ת חתם סופר, ירושלים תשנ"ח - תשס"ד, חלק ג, אבן העזר, סי' ל; שם, סי' לד. וראה גם: ערוך השולחן, וילנה תרפ"ג, אבן העזר, סימן יג סעיף ל. ובסמוך הערה 27 הובאו דבריו בהרחבה.

3 לתיעוד מפורט יותר של זמן ההנקה בתקופת החכמים ולאחר מכן, ראה: ש' שחר, ילדות בימי הביניים, תל אביב תש"ן, פרק רביעי, ובייחוד בעמ' 134, ובהערות 10 - 14; א' שטיינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ירושלים תשס"ו, ח"ב, עמ' 601, ובהערה 53 שם. ולמידע נוסף על זמן ההנקה בעת החדשה, ראה: ר' ענזי, הנקה ונישואים - דין מינקת חבירו בראייה היסטורית, גרנות 3 (תשס"ג), עמ' 207 - 219, ובעיקר סביב הערות 28 - 34; נ' גוטל, השתנות הטבעים בהלכה, ירושלים תשנ"ה, עמ' קט - קי, ובהערות 238 - 239. וראה בסמוך בדיון על דברי החתם סופר כנגד דברי אהרן חורין.

האלמנה בשנית למשך תקופה כה ארוכה, גרמה לאשה קשיים כלכליים בגידול התינוק⁴, ונוצר הרושם שטובת הילד תהיה כשאמו תתחתן בשנית ומעמדה הכלכלי ישתפר⁵.

היו גם מקרים שהחוק חייב לקחת את היתומים ולגדלם בבית יתומים ממשלת⁶, ועל ידי נישואי האם בשנית יכול היה התינוק להשאר בחזקת אמו ולגדול כיהודי⁷.

4 שיקול זה הוזכר אצל פוסקי הלכה רבים. ראה: שבות יעקב, הלה תס"ט, חלק א, סי' צה; חמדת שלמה, ורשה תקצ"ו, סי' ז; מים חיים (רפפורט), זיטומיר תרי"ז, סי' יד; אגודות אוזב מדברי, פיוטריקוב תרל"ט, סי' ג - ה; תפארת צבי, ורשה תקע"ו, דיני מינקה, סי' ו - ז; שו"ת מהרש"ם, ורשה תרס"ב, חלק א, סי' צט; שם, חלק ג, סי' קעו; שדי חמד, ירושלים תשנ"ח, ח"ו, מערכת אישות, סי' ג, אות כה, עמ' קמד; אוצר הפוסקים, ירושלים תשכ"ו, סי' יג, ס"ק ע"ח, אות ב, עמ' עז - עח.

5 לא רק אצל המון העם, תקנה זו עוררה קשיים ואי נוחות, אלא גם אצל רבנים שהתאלמנו מנשותיהם נמצאה התייחסות לקושי בהמתנה הממושכת הזו. ראה: ישורון, לה (תשע"ז), עמ' תקעו - תקעז. במכתבו של רבי יוסף דב הלוי סלובייצ'יק (תק"פ - תרנ"ב, 1820 - 1892) ה'בית הלוי', ששאל את רבו המהרי"ל דיסקין (תקע"ז - תרנ"ח, 1817 - 1898) בשנת תרל"ד על היתר נישואין לעצמו עם אלמנה לאחר כג חודשים מפטירת בעלה, ובתוך המכתב כתב הבית הלוי: "הן ידוע לכתרה [לכבוד תורתו הרמה] אשר זה יותר משנה אשר אנוכי גלמוד ל"ע [לא עליכם] והן עתה בהיותי בוארשה ... הציעו לפני שידוך מפה ונתקשרתי בקשורי התנאים, והגבלתי זמן החופה. ואח"כ נודעתי כי עדיין היא בחודש הכ"ג ללידתה וכבר גמלה הילד, וכאשר שאלתי למה לא גילו לי זאת מקודם הראו לי אשר בידם כתב היתר מהרב הגאון דפה בצירוף בית דינו אשר נתן לה זה יותר משנה [!] ... ועם כל זה אנכי עניתי להם אשר אין רצוני לעשות החופה קודם יו"ט, וא"כ מוכרח אני ליסע מקודם לסלוצק, וע"ז הרבת [=הרבתי] המדוברת להחכמים שבעיר להעביריני מדעת, ולא אכחד כי אצלה הוא נ"מ [נפקא מינה] גדולה וגם אצלי כי מאד קשה הנסיעה שנית לוארשה וכו'". על מעמדן הרוחני והדתי של האלמנות באותה תקופה, ראה: ע' רפפורט-אלברט, חסידים ושבתאים אנשים ונשים, ירושלים תשע"ה, פרק תשיעי. ובעיקר בסמוך להערה 17. גם הקושי של האלמן לעמוד בלא אשה זמן כה רב תואר אצל הפוסקים, כסיבה להתיר לפני כד חודש. ראה: מים חיים (לעיל הערה 4), סי' טז, שכתב: "ואומר אני שאין צריך צירוף יותר גדול ממה שאמר רב נחמן ... שאסור לו לאדם לעמוד בלי אשה ... מפני החטא, ומה לי אם עומד בלא אשה זמן רב או רק חודש אחד [!] סוף סוף הרי הוא בכלל לא טוב ... יהא חלקי בהיתר זה".

6 נימוק זה מוזכר בנודע ביהודה, ירושלים תשנ"ב, אבן העזר, חלק ב, סי' לד שכתב: "ועל דבר ... אשר הרה לזנונים והיא יתומה מאב ואם וכל בני משפחתה עניים אשר בודאי לא יהיה ביכולתם לפרנס אותה עם ולדה, ויש לדאוג שלא יקרה מקרה אשר כבר קרה שם אשתקד ... ומתוך כך יצא הפקודה ליקח הולד לבית עניים שלהם עפ"י דתייהם שכל ולד שאין מי שיחזיקנו יוקח שמה. ולפי הנראה גם הזונה הזו מרוב דוחקה יהיה הסוף כן וכו'". וראה בהערה הבאה.

7 נימוק זה מוזכר בתשובות החתם סופר כצירוף להיתר. ראה: שו"ת חתם סופר (לעיל הערה 2), אבן העזר, חלק א, ל - לב; שם, חלק ב, סי' קכה. וראה אצל: ב' בראון, החמרה - חמשה טיפוסים מן העת החדשה, דיני ישראל כ-כא (תש"ס-תשס"א), עמ' 123 - 237, ובעיקר בעמודים 163 - 164.

סיבות אלו גרמו למתח רב ולקונפליקט מורכב אצל פוסקי ההלכה שנשאלו על כך פעמים רבות⁸. בקצרה ניתן לומר שבתקופה זו התנהלו דיונים הלכתיים רבים על נישואי מיניקת, ונשמעו קולות הדורשים להתיר את איסור חכמים זה או לצמצמו לתקופה קצרה יותר⁹. בחטיבת פרקים זו נחדד את נקודת החידוש בדברי רבי שלמה קלוגר, על ידי השוואה לפוסק גליצאי מפורסם אחר בן אותה תקופה. ההשוואה נערכה בין שני הפוסקים המפורסמים של גליציה: רבי שלמה קלוגר רבה של העיר ברודי שבגליציה [להלן: רש"ק], ורבי יוסף שאול נתנון רבה של העיר לבוב [להלן: השואל ומשיב].

שני הפוסקים הללו פסקו שלא כהרגלם בענייני הלכה אחרים שנדונו אצלם. בעוד שהרש"ק נודע כמחמיר והשואל ומשיב התפרסם כפוסק מקל יותר¹⁰, בעניין נישואי מיניקת

- 8 הנודע ביהודה (אפטא תע"ד - פראג תקנ"ג, 1713 - 1793) למשל נשאל על כך קרוב לעשרים [!] פעם [מהדורא קמא, אבן העזר, יב - כה; תניינא, שם, לב - לח]. על פי תיאור עצמו בתשובה (אבן העזר, ב, לו) "תשובתי במיניקת חברו המה רבות, וקשה עלי לראות כולם". גם אצל רבי שלמה קלוגר (קומרוב תקמ"ה - ברודי תרכ"ט, 1785 - 1869) מופיעות קרוב לעשרים תשובות על כך [האלף לך שלמה, לבוב תר"ע, אבן העזר, נב - עב. אך חלק מהתשובות הינם כתיבה עצמית שלא נכתבה כמענה לשאלה]. אצל רבי יוסף שאול נתנון (לבוב תקס"ח - תרל"ה, 1808 - 1875) מופיעות קרוב לעשרים תשובות על כך [שואל ומשיב, לבוב תרכ"ה - תר"נ, מהדורא קמא, חלק א, כב - כח; תניינא, חלק ב, לו; שם, חלק ג, קיא, קלב, קלה; תליתאה, חלק א, עו; שם, שם, פב; שם, חלק ב, נט; רביעאה, חלק א, לד. חלק מהתשובות מתארות מספר שאלות באותה תשובה]. התבטאות מעניינת בנדון זה מופיעה אצל רבי אלעזר פלקלס (תק"ד - תקפ"ו, 1754 - 1826), תלמידו הגדול של הנודע ביהודה, בספר תשובותיו 'תשובה מאהבה', פראג תקס"ט, סי' מג: "הנה בשאלה זו [של נישואי מיניקת] רבו האוסרים מהראשונים, ומהאחרונים רבו המתירים [!]".
- 9 ראה: שו"ת חתם סופר (לעיל הערה 2), חלק ו, ליקוטים, סי' פט שהביא את קולו הפרובוקטיבי של "הרב" הרפורמי אהרן חורין (תקכ"ו - תר"ד, 1766 - 1844) שהתבטא בזלזול על דברי חכמים, ועשה מעשה וחיתן אשה לפני כד חודש. דברי החתם סופר יובאו בסמוך. אך כפי שנראה להלן, אהרן חורין היה אולי הבוטח מבין הקולות הללו, אך הוא לא היה היחיד. בספרות התשובות מתוארים מספר רבנים שהקילו והתירו לאשה להינשא לפני שיעברו כ"ד חודש. וראה על כך במאמרי "עקירת דברי חכמים במקצת - פרק במשנתו של רבי שלמה קלוגר" (בהכנה לדפוס).
- 10 למשל בפולמוס שהתעורר בשנת תרי"ח (1858) על כשרות מצות המכונה, השואל ומשיב היה מראשי הרבנים המתירים, ואילו הרש"ק אסר. ראה: מודעא לבית ישראל, קראקא תרי"ט; ביטול מודעה, לבוב תרי"ט. בדיון על כשרות העופות הנקראים 'קיבריצער', היה השואל ומשיב מראשי המתירים, כפי שהוא כתב בתשובתו. ראה: שואל ומשיב (לעיל הערה 8), תליתאה, חלק ב, סי' קכא; שם, חמישאה, סי' סט. ולשונו שם: "ואני אני המתיר בראשונה וכו'". וכן בהסכמתו לספר התשובות של רבי יהודה אסאד (תקנ"ד - תרכ"ו, 1794 - 1866), כתב השואל ומשיב [שאף העניק לספר את שמו 'יהודה יעלה'] לבן המחבר: "והניף לשלוח לי אפס קצהו בשו"ת אשר כתב מר אביו הגאון המפורסם המנוח זצ"ל אודות התרנגולים אשר נפוצו בימינו אלה, ורבים השואלים ודורשים עלימו אם כשרים הם אם אין. והגאון מו"ה דוד דייטש ג"כ שאל על זה למר אביו הגאון הגדול ומר אביו ז"ל השיב להיתר. והנה שמחתי מאד כי אני הייתי המתיר הראשון בשנת כת"ר, וכו'".
- בוויכוח נוסף בין השואל ומשיב לרש"ק, על נישואין בערב יום טוב, השואל ומשיב קל, והרש"ק החמיר. ראה: שואל ומשיב, תליתאה, חלק א, סי' קד. גם במיניקת שנשאת לכהן, ואם יגרשה הכהן

התהפכו היוצרות: הרש"ק התיר להינשא לאחר י"ח חודשים, ואילו השואל ומשיב החמיר מאד באיסור זה.

אמנם יש להקדים ולסייג שקשה לתייג פוסק כ'מקל' או 'מחמיר', משום שלכל פוסק ישנם חריגים רבים מדי היוצאים מן הכלל. אצל הפוסקים שנחשבים 'מקלים' נמצאות תשובות רבות שבהם הם מחמירים, וכן להפך. אך עדיין ניתן לומר שבדיונים שהובאו בפני הרש"ק והשואל ומשיב - במקביל או בנפרד - הרש"ק נטה לאסור והשואל ומשיב התיר.

ברצוננו להתחקות על עקבות השיקולים של שני הפוסקים הללו, מתוך התבוננות בפסיקות של פוסק מפורסם קדום יותר - החתם סופר, ועל ידי כך נוכל לקבל תמונה כוללת יותר על אופן ההתמודדות השונה והמהופך של שני פוסקים מפורסמים שונים, ועל תגובותיהם לשאלות הלכתיות שהזמן גרמן.

"אחרי שובי נחמתי" - המהפך בפסיקתו של רבי שלמה קלוגר (ברודי, תרכ"ו)

תמיד הנני מיראי הוראה בזה, אך אחרי שובי נחמתי, דזה הוי בזמננו דהוי הדרך לינק רוב וולדות כ"ד חודש, רק להתירו מטעם אחר, בזה אמרי' כן. אבל בזמנינו דנשתנו הטבעיים ואין אחד מאלף יונק רק ח"י חדשים, הוי בזה כמו לדידיהו אחר כ"ד חודש, ואין בזה מורא להצטרף¹¹.

במילים שניתן ללמוד מהם על חששו הגדול של המתיר, מסיים רבי שלמה קלוגר (קומרוב תקמ"ה, 1785 - ברודי תרכ"ט, 1869)¹², מחשובי פוסקי גליציה בתקופתו¹³, ואחד

לא יוכל להחזירה, השואל ומשיב הקל, והרש"ק החמיר. ראה: שואל ומשיב, תניינא, חלק ג, סי' קלה. לעומת זאת הרש"ק החמיר במספר עניינים באופן גורף. על הולכת המת בעגלה, ראה: שו"ת טוב טעם ודעת, תליתאה, חלק ב, פאדגורוצ תר"ס, יו"ד, סי' רלה. [על הפרשה בכללותה, ראה: י' קלוגר, תולדות שלמה, למברג תרמ"ח, עמ' פז - צה]; על כשרותם של אתרוגי קורפו, ראה: קונטרס פרי עץ הדר, למברג תר"ו; על גזירת המלבושים, ראה: טוב טעם ודעת, מהדורא קמא, למברג תר"ב, קפח - קפט. ולשונו שם: "אם לובשין מרצונם להדמות לנוכרי כך, יש להם דין מומרים מיד".

11 חכמת שלמה, לבוב תרמ"ו, אבן העזר, סי' יג, סעיף יא.

12 על תולדותיו ראה: י' קלוגר, תולדות שלמה (לעיל הערה 10), עמ' כו; מ' וונדר, מאורי גליציה (ששה כרכים), ירושלים תשל"ח, ח"ד עמ' 478 - 509; ח' גרטנר, הרב והעיר הגדולה, ירושלים תשע"ג, עמ' 190 - 204; 208 - 240.

13 שכתב כ 3500 [!] תשובות הלכתיות. ועל פי תיאור עצמו הוא ענה יותר מכך. ראה בשו"ת ובחרת בחיים, וינה תרצ"ד, סי' כט, שבה כותב הרש"ק לרבי צבי הירש לעהרען מאמסטרדם: "יש לי ערך מאה וחמשה עשר חיבורים גדולים על תנ"ך ועל כל הש"ס ופוסקים, ראשונים ואחרונים ושו"ת לאלפים אין מספר [!]."

הכותבים הפוריים ביותר בכל הזמנים¹⁴, את חידושו ההלכתי שנכתב בהגהתו לשולחן ערוך¹⁵, בנוגע לדין נישואי מינקת.

התנצלותו של הרש"ק נכתבה כמענה לדבריו החריפים של רבי משה בן אברהם (חי בסביבות שנת ת', 1640) שבסוף הקדמת ספרו תפארת למשה כתב: "וזכורני בהיותי בוויין [=ווינה] אירע מעשה כזה [של מינקת] באלמנה ... וכל חכמי ווינצ'א כתבו תשו' [בה] בזה להקל ואבי מורי זקני רבן של בני הגולה מו"ה העשיל ז"ל שהיה שם באותו פעם גם הרב הגדול מהר" יונה לא רצו להמנות עמהם אף שרצו לפסוק להם שכר הרבה למנות עמהם באמרם כי סכנה עצומה להמורה להקל בגזירה זו. וכן ראיתי מעשה שהרב הגדול מהר" שעפטל שהתיר מת באותו שנה. בכך מיראי הוראה אני ... והמחמיר תבא עליו ברכה ובעל נפש יחוש לעצמו".

בהערת אגב, אציין ששימוש באזהרות מעין אלו שלא להקל בדין מסוים, בצרוף סיפור שהתרחש עם רב שרצה להקל ונפטר בקיצור ימים, או שזיווגם של בני הזוג שנישאו על סמך ההיתר לא עלה יפה מופיע בחלק אבן העזר הנוגע לענייני אישות ונישואין, אצל בן דורו של הרמ"א, רבי שלמה לוריא - "המהרש"ל" (ר"ע - של"ד, 1510 - 1573) שתי פעמים: "ואני שמעתי, שחכם גדול בארץ ישראל רצה להתיר את הקראים, ונקצרה לו השעה מן השמים, והלך לעולמו, ולא נשא פנים לתורה, ברוך המקום [!]!"¹⁶.

וכן בדיני מיאון: "וגדול אחד בדורו, אשר היה לפני, נהג ועשה הלכה למעשה, והושיב ב"ד, ומיאנה יתומה בבעלה, שהיה אדם גדול בתורה, ונחלקו עליו כל החכמים האחרונים אשר הזכרתי, וכל גדולי אשכנז, וגזרו עליו שלא תצא במיאון, וברכוהו על ככה, ומרוב חשיבתו וגדולתו, העמיד המיאון על דעתו, ולא השגיח בהן ובגזירותיהם, והביא, שגם לפניו היו נוהגין במיאון, והיתה נשאת אותה אשה לאדם אחר, על פי אותה המיאון, אבל שמעתי, שזיווגן לא היה עולה יפה, לכן מסכים אני לגזירת הקדמונים, שלא למאן!"¹⁷.

הרש"ק עצמו גם כן ראה לנכון לציין בתשובותיו עובדות שאירעו לנשואי ההיתר, כהוכחה לאמיתות הוראותיו. ראה למשל: "והשבתיו דבמה שהתפאר שהתירוה אין בו

14 ראה בפתיחת הספר חכם וסופר - רבי שלמה קלוגר וקהילת ברודי (בהכנה לדפוס).

15 לעיל הערה 11.

16 ים של שלמה, ברלין תקכ"ו, קידושין, פ"ד, סי' י.

17 ים של שלמה, אלטונה ת"ק, יבמות, פרק יג, סי' יז. [נראה גם בים של שלמה, פראג שע"ו, בבא קמא, פ"ז, סי' לז, שכתב: "ומשום זה היה נראה לברך שהשמחה במעונו בסיום מסכת. וכו'. וכן הוריתי פעם אחת הלכה למעשה. ונתבלבל השמחה במהומות גדולות, על ידי סיבות קשות. ותליתי הסירחון כי, שעברתי על דברי רבותיי, שלא שמעו מעולם דבר זה. על כן לא כתבו אלא כחתונה ובפדיון הבן. ... אבל במצות אחרינא לא, ובוודאי כל דבריהם בקבלה, ובסודות פנימיות, על כל שיחה ומלה".]

כדי התפארות ... והשיב לי בזה"ל [בזה הלשון] שמתחרט על הדבר וכמה גדול כחן של צדיקים שתיכף אחר הנישואין נפלה האשה מן העליה וכו' ועדיין מוטלת על ערש דוויה¹⁸.

ובפולמוס שהיה לו מול איש ריבו בברודי, רבי אלעזר לנדא על כתיבת הגט ביו"ט שני כותב הרש"ק: "ות"ל [ותודה לקל!] כן היה, כי היה חי [השכיב מרע] עד אסרו חג, והיה צלול בדעתו, אך נתעכב הדבר, כי לא רצה ליתן הגט עד שתתן ערבון לחזור ולהינשא לו, אם יעמוד מחליו, כי ירא פן תמאן בו אחר כך, וביני ביני שבק לך חיים"¹⁹.

ובפולמוס הנוסף שניהל הרש"ק כנגד רבי אלעזר לנדא, אודות חיוב החליצה, כתב הרש"ק: "שאו מרום עיניכם והביטו ... היות האשה העלובה ... נשואה תחת בעל א' זה יב שנים וכבר ארכו הימים ולא זכתה להבנות ...עד כי חדל להיות לה אורח כנשים ... וכעת בהתחברם יחד ... במעט מזער ימים ה' פקד אותם ותהר ותלד בת עוד לא כלתה השנה מיום הנישואין שלהם הנשמע או הנהיה כמוה ... אין זה כי אם יד ה' עשתה זאת אשר חותמו אמת מילא את ידו הקדושה לבוא על החתום כי כדת וכדין הורו המורים לצדקה ובודאי לא עביד רחמנא ניסא לשקרא ... והנה כמו כן הטיב ה' לנו בחסדו להיות לנו לסימן ואות כי מן השמים מסכימין על ידינו [!] ויהיו פני שונאינו וכו' יראו שונאינו כו' כי אתה ה' עזרתנו ונחמתנו"²⁰.

ובוויכוח שלו מול השואל ומשיב אודות כשרותן של מצות המכונה כתב הרש"ק: "וצר לי על פטירת היראים והחכמים, אשר נלכדו שם בעון המאשין [=מכונה] - וכאשר מבואר בספר מעון הברכות בשם רבינו סעדיה גאון דאם יעשה אדם איזה פעולה ובסמוך לו יארע לו איזה דבר, ידע כי הפעולה הסמוך לו גרם כן, אם לטוב וטוב, אם לביש לביש"²¹.

מילים חריפות אלו של התפארת למשה, המזהירות את מורה ההוראה לא להתיר ולהקל בנישואי מינקת לפני כ"ד חודש, בצירוף האיום המרומז ממיתה בקיצור ימים; וכן אזהרתו של הפני יהושע (תמ"א - תקט"ז, 1680 - 1756) שקילל את הנושא מינקת בעונש מיתה או בעוני²², עשו רושם רב על חלק גדול מן הפוסקים בדורות שלאחר מכן.

18 האלף לך שלמה (לעיל הערה 8), אהע"ז, סי' עב.

19 שבעה עינים, למברג תרכ"ד, דף ס ע"א.

20 שם, דף נ, א-ב.

21 קונטרס מודעא לבית ישראל (לעיל הערה 10), עמ' טו. וראה גם בספר אמרי בינה, ליקווד תש"ע, ח"ג, בתוך תולדות חיי המחבר, עמ' תקיז, שמתואר שם כיצד האמרי בינה התפלל מול ארון הקודש וביקש שמן השמים יענישו רב שהתיר לאדם לישא אשה נוספת, בניגוד לתקנת רבינו גרשום, המובאת בשולחן ערוך, אבן העזר, סי' א, סעיף י.

22 קונטרס אחרון, כתובות, סי' קנ [בהוצאות החדשות הובאו דברי הפני יהושע הללו במקומם על המסכת, דף ס, ב]. וזה לשונו: "וכבר נעשה מעשה בימינו שעשינו פומבי לדבר בהסכמות גדולי דורנו לאסור אף בדיעבד לאחר שניסת ע"י כך ולנדות הבעל עד שיוציאה בגט וישאנה לאחר כ"ד חודש ויש שחשו לדברינו, והפתאים עברו ונענשו במיתה ועוני".

ניתן ללמוד על כך מאזכורים רבים בפוסקים שחששו להתיר נישואי מינקה²³.

אמנם היו מן הפוסקים שלא חששו לאזהרות אלו, וטענו שדין מינקה זהה לתקנת עגונות ומן הראוי לחפש ולמצוא צדדי היתר, אך זו היתה עמדת מיעוט²⁴. הרש"ק בספר תשובותיו חשש מאד לדון בהיתר נישואי מינקה. כמעט כל תשובה שלו הדנה בנידון פותחת במילים כגון: "בנדון המינקה אין בידי להצטרף מטעם הידוע"²⁵; "בנדון האשה אם היא בכלל מינקה או לא הנה אני נמנע להכניס עצמי מטעם המבואר בתפארת למשה"²⁶.

על רקע זה מובנת התנצלותו של הרש"ק המסיימת את היתרו יוצא הדופן שנכתב כהגהה לשולחן ערוך. בהגהה זו, שנכתבה בשנות חייו האחרונות, מנסח הרש"ק היתר עקרוני למינקה להתחתן לאחר שעברו שמונה עשר חודשים מפטירת הבעל הראשון, בנימוק שכיום שהשתנה הטבע ואין תינוק שיונק יותר משמונה עשר חודש, שוב אין סיבה להחמיר ולאסור את נישואי האם בשל חשש שמא תגמול את התינוק לפני הזמן.

23 החתם סופר הזכיר במספר תשובות, את חששו מפני קללת הפני יהושע והתפארת למשה. ראה: שו"ת חתם סופר (לעיל הערה 2), אבן העזר, חלק א, סי' לא, לב, לג, לה, ובמקומות נוספים. החתם סופר כתב על עצמו בתשובה (אבן העזר, חלק א, לד) ש: "אני מימי לא הסכמתי להתיר מינקה בשום קולא בעולם"; וראה גם בדבריו שם, סי' לג, לה, קמח; שם, חלק ב, קעג; חידושי חתם סופר על הש"ס, כתובות ס, ב. על חריגות מכלל זה, ראה אצל: ב' בראון (לעיל הערה 7), עמ' 163 - 164.

24 ראה: שו"ת משיבת נפש [לרבי אריה לייב צינץ (פינטשוב תקכ"ח - פלאצק תקצ"ג, 1768 - 1833)], ורשה תרכ"ד, ח"ג, סי' ח, שכתב בסוף תשובתו: "מ"ש כת"ר [מה שכתב כבוד תורתו] מספר תפארת למשה, לענ"ד מי שלבו נוקפו אומר כן. ולמה נקח ראייה מזה הגדול שנפטר בתוך אותה שנה שמי יודע לאיזה סבה. ואולי כבר הגיע יומו ... ולמה לא נקח ראייה מן החיים אשר אז הורו לקולא ... וכבר הורה להם הזקן מהר"י שהיה לראש ישיבה ואב"ד בעוב"י [בעיר ואם בישראל] ק"ק הוראדנא ... וידענו גם הגאון בעל שבות יעקב בהוראה שהתיר למינקה שהיה שנת תס"ז ... וידענו מחלק שלישי של בעל שבות יעקב וכתוב בו שנת תצ"א באה לו השמועה שנפטר אביו ... הרי ראינו שהאריך ימים יותר מעשרים שנה [!] אחר ההוראה שהיקל בזה ... גם הגאון חכם צבי ... והאריך ימים אח"כ שראינו הסכמתו לתשובת רמ"א ... ולא יהיה דברי בעל תפארת למשה עדיפי מן הזוהר ... בסכנת נישואי אלמנה ... ואע"פ כן לית דחש להא ות"ל [ותודה לקל] אין שטן ואין פגע רע, כי בכל עניינים יש פרטות ופרטי פרטיות ובחינות שונות ... וגם הלשון שסיים והמחמיר תבוא עליו ברכה ובעל נפש יחוש לעצמו עכ"ל, מעולם לא שמעתי שיחוש בעל נפש לעצמו במה שחב לאחריים ופעמים שארע לאלמנה זיווג הגון, ואם יתבטל אולי לא תזכה עוד לזיווג כזה ... בודאי חלילה להרהר אחר חז"ל ואין אנו אחראין לזה. אבל במקום שדעת תורה נוטה להקל, אין לך מצוה גדולה לשמח נפשות עגומות, אשר המלך הכבוד חש לעניינים וצערם, ובשלו אדם רשאי ולא בשל אחרים". וראה עוד בספר אפריון שלמה, ווארשא תרל"ו, קונטרס מזבח אבנים, אות י, דף כד, א - כה, ב; שדי חמד (לעיל הערה 4), חלק ו, מערכת אישות, סי' ג, סוף אות א, עמ' קמא.

25 האלף לך שלמה (לעיל הערה 8), אהע"ז, סי' נג.

26 שם, שם, סי' נו.

היתרו של הרש"ק מתבסס על חידוש מהפכני המשליך על גזירות חכמים רבות. במשנה מבואר שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אלא אם כן היה גדול ממנו בחכמה ובמנין²⁷, ובגמרא נאמר בניסוח דומה שדבר שנאסר במנין צריך מנין אחר להתירו²⁸. כללים אלו הובאו להלכה ברמב"ם²⁹. אך הרש"ק שהתחבט בבעיה זו כתב:

היכי דעוקרו במקצת ולא בכולו לא נחשב עקירה, ולא בעינן מנין אחר להתירו ... וא"כ ה"נ [הכא נמי] כאן דעיקר דמניקת דגזרו רבנן דאסורה להנשא זה נשאר קיים ולא עקרינן רק מזמן כ"ד חודש לח"י חדשים אין זה עקירה ולא בעינן ב"ד גדול ממנו בחכמה ובמנין ולא בעי מנין אחר להתירו.

כלומר, כאשר אין עוקרים את התקנה לגמרי, אין צריך ב"ד הגדול או מנין אחר של חכמים להתירה³⁰.

כפי שכתבנו במקום אחר - דבריו של הרש"ק בהיתר המינקת עוררו דיון נרחב וטעון בפוסקים³¹; והיו מן הפוסקים שאף התבטאו נגד ההיתר במילים חריפות מאד³².

27 משנה, עדיות, פרק א, משנה ה. לביאור המושג גדול בחכמה ובמנין, ראה: רמב"ם, ממרים, פרק ב, הלכה ב; ראב"ד, עדיות שם; שו"ת רדב"ז, ב"ב תשל"ה [מהדורת צילום], חלק ה, סי' אלף תצ (ק"ז); חתם סופר (לעיל הערה 2), חלק ז, סי' כו; תפארת ישראל, עדיות, שם, יכין כט; ר' מרגליות, יסוד המשנה ועריכתה, ירושלים תש"ן, בירוים ה, עמ' מד - מז.

28 בבלי, ביצה, ה, ב. להרחבה על שני מושגים אלו ראה: אנציקלופדיה תלמודית, חלק א, ירושלים תש"ז, עמ' תקצ"ט - תר"ב; שם, חלק ו, ירושלים תשי"ד, עמ' תרצ"ח - תש"ה; שו"ת נושא האפור [לרבי דוד פיפאנו מסלוניקי (תרי"א - תרפ"ה, 1851 - 1925), נדפס בתוך ספר אבני האפור, סופיה תרפ"ח, חלק ב], סי' יא.

29 ממרים, פרק ב, הלכה ב. וראה ראב"ד שם.

30 להרחבה על ענין זה ראה: פרי חדש, יו"ד, קטז, ב; חתם סופר (לעיל הערה 2), או"ח, קכב; תורת חסד, ורשה תרמ"ג, חלק א, סי' יז; דברי מלכיאל, וילנה תרנ"א, חלק א, סי' כח; ארצות החיים, ורשה תר"כ, המאיר לארץ, סי' ט, אות מא; תפארת ישראל, בועז, עדיות, פרק א, א; כתבי מהר"ץ חיות, ירושלים תשי"ח, חלק א, דרכי ההוראה פרק חמישי, עמ' רלב - רלג; הנ"ל, שם, משפט ההוראה, פרקים שישי - תשיעי, עמ' שפג - שצד. על עיקר דבריו של רבי שלמה קלוגר דנתי במאמר נפרד, "עקירת דברי חכמים במקצת - פרק במשנתו של רבי שלמה קלוגר".

31 ראה למשל: שומר ציון הנאמן, ניו יורק תשכ"ג, גיליון קלו - קמב, אלטונה תרי"ג, בתוך משא ומתן הלכתי בין רבי חיים יוסף פולק אב"ד טרעביטש, לבין רבי לייב גלעזער אב"ד פירניטץ. שהאחרון רצה להתיר: "יען כי בזמנינו אין כמעט אשה אחת מאלף אשר תניק את בנה כ"ד חודש, וגם הרופאים מסכימים לזה, א"כ על כרחך צריך לומר דנשתנו העתים, א"כ נוכל לומר דאף שאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אפילו אם בטל הטעם, מ"מ אחרי שגם בתחילה לא היתה הגזירה כללית דבגרושה לדעת הר"ש הזקן, ובגמלתו בחיי בעלה או בצמוק שדים וכדומה בחיי בעלה, היתה גם אז מותרת להנשא תוך כ"ד חודש, א"כ דמיא הך דינא לאיסור גילוי שמתירים בזה"ז [בזמן הזה] דליכא נחשים, משום שגם בתחילה לא פשט איסורו בכל המקומות". והרב פולק דחה דברים אלו. וראה גם במהרש"ם (לעיל הערה 4), חלק ב, סי' צב שדן בחידושו של הרש"ק במישרין ומקבלו בהסתייגות [והשווה לדבריו במקום אחר, חלק ג, סי' שטן]; ובפתחי שערים, ורשה תר"ע, סי' י, שגם כן פסק היתר זה. וראה באגרות משה, ניו יורק תשכ"ד, אבן העזר, חלק ב, סי' ט שדן באריכות

בניגוד לדברי רבי שלמה קלוגר, שבנישואי מינקה נמלך לבסוף בדעתו והתיר לאשה להינשא לאחר יח חודש, עומדים דבריו החריפים של השואל ומשיב שהחמיר מאד בנישואי מינקה כפי שנראה להלן.

"הלמענו תעזב ארץ וינתק צור הדת ממקומו" - דבריו החריפים של השואל ומשיב

והנה באמת הלכה זו קטנה בש"ס ותרכינה סעפותיה ופאורותיה בפוסקים ובמקום שבעל תשובה עומדים כי האריכו בה כל כך עד שכמעט אי אפשר לחדש בה דבר חדש אשר לא אמור עם הספר וזה דרכי במקום שלא אוכל לחרוש ולשדר בשדי התלמוד והפוסקים ללקט אורות חדשות אני מצמצם מהלכי ואצא בעקבות הראשונים במעט פלפול ואשר ישם אלקים בפי לדינא אותו אשמור לדבר ומאלהים אבקש עזר שלא אכשל בדבר הלכה³³.

במילים אלו פותח רבי יוסף שאול נתנזון (תקס"ח - תרל"ה, 1808 - 1875) מהרבנים המפורסמים בגליציה בתקופתו³⁴ ומגדולי המשיבים בדורו³⁵, שכמות כתיבותיו ההלכתיות

בנימוקי היתרו של הרש"ק, והסכים עם היתרו מטעם אחר, וחלק על דברי האוסרים; ובנושא האפוד (לעיל הערה 23), סי' יא, דף קיב, ב, וראה באוצר הפוסקים (לעיל הערה 4), סי' יג, ס"ק עג, אות ב - ג, שהביאו את דעות האוסרים והמתירים. ובהערה הבאה.

32 ראה בשו"ת מהר"ם שיק, מונקאטש תר"מ, אבן העזר, כו, שהרב השואל רצה לצרף טיעון זה בכדי להתיר נישואין קודם כד חודש, והמהר"ם שיק דחה את דבריו. ובנטע שורק, מונקאטש תרנ"ח, סי' ז, גם כן הזכיר את השינוי שנוצר בעת החדשה: "שעינינו רואות שמתגדלים באמצעות כלי המיוחד להנקה וכל סכנה מסולקת על ידי זה", כלומר שקיימים תחליפי חלב אם הניתנים לחינוך בבקבוק, אך למרות שינוי זה החמיר, והעתיק את דברי החתם סופר שהובאו לעיל (הערה 2). ובאהל אברהם (שאג), ירושלים תרמ"ו, סי' נד, כתב: "מה שאומרים בשם רבנים דבזה"ז [דבזמן הזה] שמניקים רק טו חודש בטלה תקנת חז"ל, חלילה לשמוע לדבריהם". ובערוך השולחן (לעיל הערה 2), אבן העזר, סי' יג, סעיף ל, כתב: "יש פתאים שעברו ונעשו על אמרם שבזמן הזה שאין מניקים בניהם שני שנים א"צ להמתין שני שנים והבל יפצה פיהם ... וכלל גדול אומר לך שרבותינו חז"ל לבד גדול קדושתם וחכמתם בתורת ד' עוד היו יותר גדולים בחכמות טבעיות ובידיעות העולם יותר מכל המתחכמים להשיב על דבריהם הטהורים והמפקפק על דבריהם מעיד על עצמו שאינו מאמין בתורה שבעל פה [!] אם כי יבוש מלהגיד זה בפה מלא".

33 שואל ומשיב (לעיל הערה 8), מהדורא תניינא, חלק ג, סי' קיא. התשובה נכתבה בשנת תר"ח (1848), כעשר שנים לפני מינויו לכהן כרבה של לבוב.

34 על תולדותיו ראה: ד' לייטר, תולדות הגאון ר"ש נתנזון הלוי, בתוך: מ' לייטר (עורך), שם משמעון, ניו יורק תשכ"ה, עמ' 22 - 42; מ' לייטר, המחבר שו"ת שואל ומשיב (קיום לדמותו), הדרום, כט (תשכ"ט), עמ' 146 - 170; שם, לא (תש"ל), עמ' 171 - 202; א"י ברומברג, מגדולי התורה והחסידות (א - כד), ירושלים תש"כ, חלק טז; ש"מ חאנעס, תולדות הפוסקים, ורשה תרפ"ב, עמ' 278 - 279; מאורי גליציה (לעיל הערה 12), חלק ג, עמ' 1031 - 1044; ח"נ דמביצר, כלילת יופי, א - ב, קראקא תרמ"ח - תרנ"ג, חלק א, קמו ע"ב - קמט ע"ב, קנג ע"ב - קנד ע"ב; ש' בובר, אנשי שם, קראקא תרנ"ה, עמ' 97 - 99; מ' בלבן, שלשלת היחס של משפחת אורנשטיין-ברודא, ספר היובל

השתוותה כמעט לכמות הכתיבה של הרש"ק; את אחת מתשובותיו שדנה בנישואי מינקת לפני כד חודש, ומסקנת דבריו שאין להתיר זאת.

מעיון מדוקדק בתשובותיו הרבות של השואל ומשיב בנידון זה³⁶, נמצא שבענייני נישואי מינקת החמיר יותר מפוסקים רבים, והיתרים שונים שהוזכרו בפוסקים כסברות להתיר נדחו על ידו ואינם מתקבלים להלכה. אחת מתשובותיו המחמירות עוררה את ביקורתו של השדי חמד: "חידוש הוא שחידשה תורה דיליה, לא שערוהו אבותינו לקדושים אשר בארץ, וכותלי בהמ"ד יוכיחו, ספרים מלאים זיו ומפיקים וכו' ואין לנו לגזור גזירות מדעתנו"³⁷.

ניתן לתלות החמרה זו במספר סיבות. ראשית, כפי שכתב השואל ומשיב בתשובתו שהובאה לעיל בתיאור דרכו בפסיקת הלכה: "וזה דרכי במקום שלא אוכל לחרוש ולשדר בשדי התלמוד והפוסקים ללקט אורות חדשות אני מצמצם מהלכי ואצא בעקבות הראשונים במעט פלפול"³⁸. משכך, אין הוא רשאי להצטרף ולסמוך על היתרי האחרונים בלא ראייה מפורשת, ולא נותרה לו אפשרות לחפש היתר כהרגלו בתשובות אחרות.

כמו כן, השואל ומשיב סבר שכאשר הדור פרוץ ורבים המזלזלים באיסור, עליו להחמיר באיסור זה ולא לחפש היתרים. ובלשונו: "ובפרט בזמנינו כי הרבה נפרץ הדבר להקל במינקת ויבקשו לפרוק עול והפרוץ מרובה על העומד ע"כ צריך גדר ושמירה מעולה"³⁹.

דבריו אלו של השואל ומשיב שכאשר הדור פרוץ צריך להחמיר ולגדור גדר, עולים בקנה אחד עם השקפתו של החתם סופר ותלמידיו, ומתמודדים עם מצב הדור באותה העת, כפי שנראה בסמוך.

לכבוד ד"ר מרדכי זאב ברודא, ורשא תרצ"א, עמ' 27 - 29; ח' גרטנר, לעיל הערה 12, לפי המפתח. על פרסומו הרב ניתן להתרשם מריבוי ההסכמות שנתן למחברי ספרים, המונות יותר משלוש מאות [!]. לסקירה מפורטת של הסכמותיו של השואל ומשיב ברצוני לייחד מאמר בפני עצמו.

35 בכדי להתרשם על היקף תשובותיו, די אם נציין לדבריו בהקדמת ספר תשובותיו שבה הוא כותב שיש עמו יותר משלושת אלפים תשובות [!] שכתב לשואלים. בתשובה אחת (מהדורא קמא, חלק ב, קנד) הוא מתנצל על איחור תשובתו בנימוק: "והנה כעת יאמין לי כי אני טרוד מאד, והב"ד [הבית דואר = דוור] הביאה מיו"ם] ו' העבר ואחריו ביום ש"ק [שבת קודש] נ"ד מכתבים ורק לקרות לבד אינו מספיק [!]" וראה עוד: שם, מהדורא תליתאה, חלק ב, קלד; רביעאה, חלק ב, קצו. תשובות רבות ממנו נשלחו מחוץ לגליציה. לפירוט מפורט ראה אצל: מאורי גליציה, שם, עמ' 1036 - 1042.

36 שהובאו לעיל בהערה 8.

37 לשון השדי חמד (לעיל הערה 4), עמ' קמא. דברי השדי חמד נסובים על תשובה אחרת של השואל ומשיב (מהדורא קמא, חלק א, סי' כד) שבה השואל ומשיב כתב שבגרשה מינקת צריך להחמיר יותר מאשר באלמנה מינקת.

38 ראה לעיל הערה 28.

39 שואל ומשיב (לעיל הערה 8), מהדורא קמא, חלק א, סי' כב.

המינקה בעת החדשה

והרב החובל השיב כזה מה לי ולרעש הגדול שלהן ואני עושה ואומר ועושה כפי שכלי והקדמונים ודחז"ל שוטים הי'ן] בזה כי החמירו יותר מדאי ושלא כהוגן עשו במאי שתיקנו... ואם הראשוני'ם] עשו שטות אף אני אעשה כשטותם? ... מי שרוצה לציית דינם הרשות בידו ומי שאינו רוצה ג"כ הרשות בידו⁴⁰.

במילים אלו - על פי ציטוט החתם סופר - התבטא "הרב" הרפורמי אהרן חורין (תקכ"ו - תר"ד, 1766 - 1844), שכינה כ"רב" בקהילת אראד ($\frac{1}{3} \square \square$) שבדרום הונגריה משנת תקמ"ט (1789)⁴¹, בעניין איסור נישואי מינקה.

על פי תיאור החתם סופר, המעשה היה כדלהלן: בכפר קורטאוש רצתה אלמנה אחת להינשא בשנית, מיד לאחר שגמלה את ילדה מהנקה, לפני שעברו כ"ד חודשים כנדרש. רבה של שימאנדא, הסמוכה לכפר, רבי דניאל, אסר על האשה להינשא לפני שיעברו כ"ד חודשים. אך האשה פנתה לאהרן חורין, שאכן התיר לה להינשא, והבטיח לה שהוא בעצמו יבוא לסדר את הקידושין⁴². החתם סופר איים על האשה בקללת מיתה או עוני, אם היא תעבור על תקנת חכמים⁴³. אך האשה לא צייתה לדבריו.

השפעותיו של אירוע מצער זה ניכרות היטב בתשובותיו של החתם סופר. בהתבטאות כמו: "ולהוציא מלב מחוקי השם האומרים דבזה"ז [בזמן הזה] רוב בנים אינם יונקים רק איזה חדשים וגומלים אותם בטלה לה תקנת חכמים במניקת חבירו כדרכו של מורה רעה א' [חד] הידוע ... וא"כ מאן ספון [מי חשוב] מאן חשוב למיעקר תקנתא דרבנן? ! כתבתי לסכור פה דוברי שקר"⁴⁴.

40 שו"ת חתם סופר (לעיל הערה 2), חלק ו, ליקוטים, סי' פט.

41 עליו ראה: מ' סילבר, "Chorin Aaron", אנציקלופדיה YIVO עמ' 328 - 329; מ' כהנא, מהנודע ביהודה לחתם סופר, ירושלים תשע"ו, עמ' 197 - 199, 344 - 345. בימי עלומיו למד אהרן חורין אצל הנודע ביהודה, אולם בהמשך ימיו הוא היה אחד מהדמויות הרפורמיות הבולטות ביותר; במלחמותיו כנגד גדולי הדור, ומסורת חז"ל; ונקבע שמו לדורות לדראון עולם; והחתם סופר לחם כנגדו בכל עוז.

42 ובלשונו של החתם סופר (לעיל הערה 30): "ואף על גב דהשבתי ומילט קא ליטנא [קללתי] למאן דמסדר הני קידושין, לא קם ולא זע וסדר וברך ברכת אירוסין, ושלח לי תשובתו ע"ז [על זה] בדברו על כל חכמי הזמן וכו'".

43 על פי קללת הפני יהושע שהוזכרה לעיל בהערה 17.

44 שו"ת חתם סופר (לעיל הערה 2), חלק ג, סי' ל. וראה גם: ש' סופר, חוט המשולש, דרוהוביטש תרס"ח, דף כו ע"א שהביא ציטוט מדרשת החתם סופר, שנאמרה בשנת תקע"ט (1819): "שסידר [חורין] קידושין למינקה אחרי ג' חדשים ואני כתבתי שם לאסור הקידושין, והוא סידר והשיב לי שאינו שואל לשום חכם מחכמי הזמן".

כתגובה לזלזול בוטה זה באיסור חכמים, החמיר החתם סופר בתשובותיו באיסורי מינקת לפני כד חודשים. ובלשונו: "אני מימי לא הסכמתי להתיר מינקת בשום קולא בעולם"⁴⁵.

דבריו החריפים של החתם סופר השפיעו גם על תלמידו המפורסם. רבי משה שיק (תקס"ז - תרל"ט, 1807 - 1879), שכהן כרבה של חוסט בהונגריה⁴⁶, שלל בחריפות את דבריו של הרב השואל שרצה להתיר נישואי מינקת לאחר יב חודשים, בנימוק שכיום אין תינוקות שיונקים כד חודשים. אך כפי שנראה מתשובות הפוסקים באותה העת, ניתן לראות שהיו רבנים שהתירו בנקל לנשים לינשא לפני כ"ד חודש. נזכיר מספר דוגמאות המלמדות על הכלל. רבי אהרן משה טויבש (נפטר בשנת תרי"ב, 1852), שכהן בעשור האחרון לחייו כרבה של יאסי שברומניה, נשאל על זוג שנשא בזיווג שני, קודם שעברו כד חודש מפטירת הבעל הראשון, על פי הוראת רב. האם כעת צריך הבעל לגרש את אשתו בגט, או שדינם כשוגגים ועל כן מספיק שיפרשו זה מזה⁴⁷?

רבי אהרן משה טויבש מתבטא על הרב המתיר במילים חריפות: "כפי הנראה המורה יורה כבן סורר ומורה, קפץ בראש להגיד קולא באין טעם וריח". וממשיך וכותב: "המורה להקל בזה אין דעת חכמים נוחה הימנו ומהראוי לקונסו, אשר הזיח דעתו להכניס ראשו בדבר גדול כזה. והחלק מהוראותיו יעיד על הכלל שהוא נבהל ונמהר, ונתקיים בו ומקלו יגיד לו"⁴⁸.

גם רבי שלמה קלוגר תיאר בתשובה קבוצת רבנים שהתירה לאשה להינשא לפני שיעברו כ"ד חודש. ובלשונו: "בנדון המינקת כבר נשאלתי ע"ז מק'הילת] סטריא ע"י הרב מו"ה שמשון שכתב שנחוצה להנשא בל"ג בעומר. והנה להיתר איני נזקק אפי' היתרה פשוט ובמעשה זו לא הי' דעתי להצטרף להיתר, רק אדרבא הי' [ה] דעתי נוטה לאיסור לכן לא השבתי. וזה ד' שבועות כתב אלי הרב הנ"ל ענין אחר וכתב שנצטער על שלא השבתי, וצרפו רבנים אחרים והתירוה". תגובתו של רבי שלמה קלוגר על כך היתה תקיפה מאד: "והשבתי דבמה שהתפאר שהתירוה אין בו כדי התפארות ... והשיב לי [הרב המתיר] בזה"ל [בזה הלשון] שמתחרט על הדבר וכמה גדול כחן של צדיקים שתיכף אחר הנישואין נפלה האשה מן העלי' [ה] וכו' ועדיין מוטלת על ערש דוי עכ"ל

45 שו"ת חתם סופר, שם, סי' לד. על חריגות מכלל זה ראה לעיל הערה 7, 18.
46 על תולדותיו לא נכתבה ביוגרפיה ראויה. לעת עתה ראה: א' שיק, מבוא לדרשות מהר"ם שיק, קלוז' תרצ"ז, דף ה ע"ב - כב ע"ב; הרב י"י גרינוואלד, לתולדות הריפורמציאן הדתית בגרמניא ובאונגריא, ניו יורק, תש"ח.

47 ראה: שולחן ערוך, אבן העזר, סי' יג, סעיף יב. ובפתחי תשובה שם, ס"ק כו.
48 שו"ת תועפות ראם, אבן העזר, זולקוא תרט"ז, סי' י. המליצה בסיום הקטע הינה על פי לשון הבבלי, פסחים נב ע"ב, "קרי עליה רב יוסף (הושע ד, יב) עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו, כל המיקל לו מגיד לון!". הרש"ק התייחס לאירוע זה גם כן, וחלק על מסקנת דבריו של רבי אהרן משה טויבש. ראה: האלף לך שלמה (לעיל הערה 8), סי' סח.

בקיצור ... מה שלא גילה דגם הבעל הולך ומתנוני [נהיה חולה] ואמרתי ברוך ה' שנוקם נקמת חכמיו וגזרתם [!]”⁴⁹.

בדור שלאחר מכן נשאל המהרש"ם: "כדין האלמנה שנשתדכה, תוך כד חודש למיתת בעלה ... לאשר השדכן הוא בגדר ת"ח, ואמר שיודע בבירור וששמע מרב א', שיתירו לה להנשא תוך כד חודש"⁵⁰.

משכך ניתן לומר, שהשואל ומשיב המשיך את מורשת הפסיקה מבית מדרשו של החתם סופר, שכאשר הדור ירוד צריך להחמיר יותר; בניגוד לכך, הרש"ק שגם כן נחשף בצער לתמונת מצב עגומה זו. נמלך בדעתו שכדי למנוע הפרות חוזרות ונשנות של איסור חכמים זה, מוטב להתיר לאלמנה לינשא לאחר יח חודש, ולשמור בכך את עיקר תקנת חכמים. על ידי היתר זה, סבר הרש"ק, ייצאו שני הצדדים נשכרים. מבקשי היתר הנישואין ירגישו שמבוקשם עלה בידם, וזמן ההמתנה הארוך יתקצר באופן משמעותי. ומאידך גיסא, בחומת ההלכה לא יתהוו פרצות על ידי רבנים שונים, המתירים בנקל להינשא.

סיכום

מציאות משתנה מול מצב הדור

במאמר זה סקרנו בהרחבה את הדיונים הרבים שהתחוללו סביב תקנת חכמים בנישואי מינקה. הקשיים ואי הנוחות שהסבה תקנת חכמים זו, בפרט לאור שינויים ותמורות במפנה המאות השמונה עשרה והתשע עשרה. שילוב העוני והמחסור שהיו מנת חלקם של האלמנות, בפרט אותם המטופלות בילדים; זמן ההנקה הקצר באופן משמעותי מזמן חכמים; וטובת התינוקות שנישואי אמם הטיבה עם מצבם החומרי והרוחני, הטרידו את הרבנים שניסו למצוא היתרים שונים ומגוונים.

התבוננו בשני פסיקות ההלכה הפוכות ושונות בתכלית זו מזו, שנכתבו במקביל באותה תקופה. מצד אחד, פסיקתו של רבי שלמה קלוגר - מפוסקי ההלכה השמרניים ביותר בתקופתו, שבניגוד להרגלו בענייני הלכה אחרים, ובניגוד לתשובותיו בענין מינקה שנכתבו במהלך השנים; יצא עם היתר מפתיע, הטוען שניתן לצמצם תקנת חכמים, למרות שאין לנו בית דין היכול לבטל את תקנתם.

ומצד שני תגובתו ההפוכה של השואל ומשיב - מפוסקי ההלכה המקוריים בתקופתו, שבניגוד לתדמיתו בענייני הלכה אחרים כפוסק מיקל ומחדש מקורי, בחר להיצמד לתקנת חכמים כפשוטה, ולא למצוא היתרים. ולא זו בלבד אלא שהוא הוסיף חומרות בתקנה זו.

49 האלף לך שלמה (לעיל הערה 8), אבן העזר, סי' עב.

50 שו"ת מהרש"ם (לעיל הערה 4), חלק א, סי' צט.

במבט רחב יותר ניתן להשליך וללמוד מדיון הלכתי זה, על דיונים הלכתיים נוספים שהזמן גרמן. שתי הגישות המיוצגות על ידי החתם סופר מחד⁵¹, המתבטא בהתבטאותו המפורסמת 'החדש אסור מן התורה', ורבי צבי הירש חיות (תקס"ה - תרט"ז, 1805 - 1855), רבה של ז'ולקייב שבגליציה מאידך⁵²; באות לידי ביטוי בדיון הלכתי זה. שבו - באורח מפתיע - עמדתו של רבי צבי הירש חיות החדשנית יותר, מקבלת סעד מאת הרש"ק, שנחשב - די בצדק - לרב שמרן מובהק; ואילו עמדת החתם סופר השמרנית, מנוסחת בשנית על ידי השואל ומשיב.

51 ראה: שו"ת חתם סופר (לעיל הערה 2), קובץ תשובות, סי' נח [ובחלק יו"ד, סי' שלח, ושם בעילום שם הנמען]. התשובה נכתבה כמענה לדברי רבי צבי הירש חיות, שתיעד את הדיון ביניהם בספרו דרכי ההוראה, ירושלים תשי"ח, חלק שני, פרקים א - ו, עמ' רנד - רפ [עיקר ההתכתבות ביניהם נמצאת מעמ' רסה ואילך].

52 על עמדותיהם השונות של החתם סופר ורבי צבי הירש חיות נכתב רבות. ראה: מ' סמט, החדש אסור מן התורה, ירושלים תשס"ה, עמ' 219 - 220; י' כץ, ההלכה במיצר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 78 - 79; מ' כהנא (לעיל הערה 38), עמ' 382 - 386, ובפרט בהערה 131; שם, עמ' 412 - 414, ובהערה 255.